

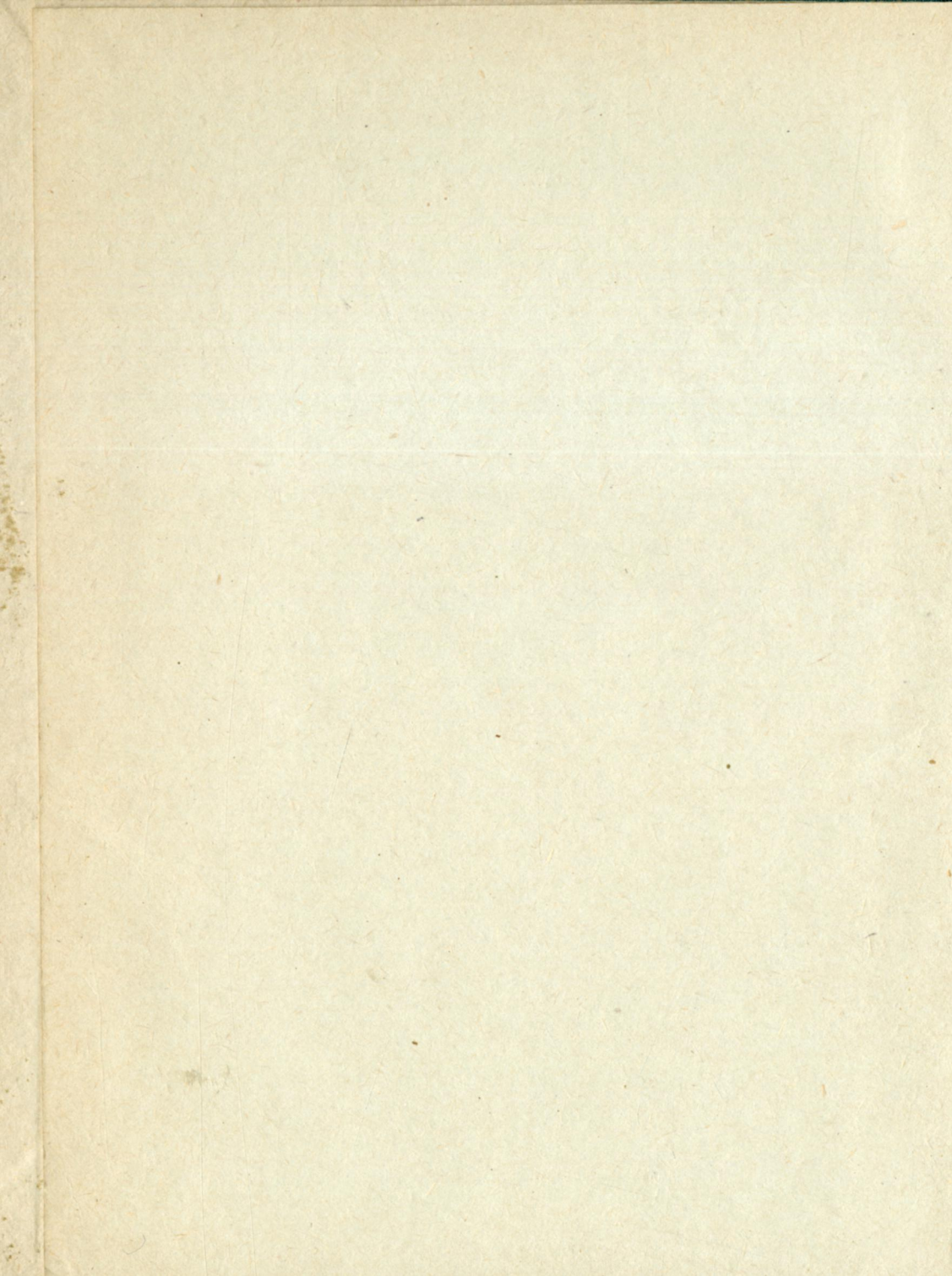
ЛННБ України ім.В.Стефаника

00630501 (F)

2012

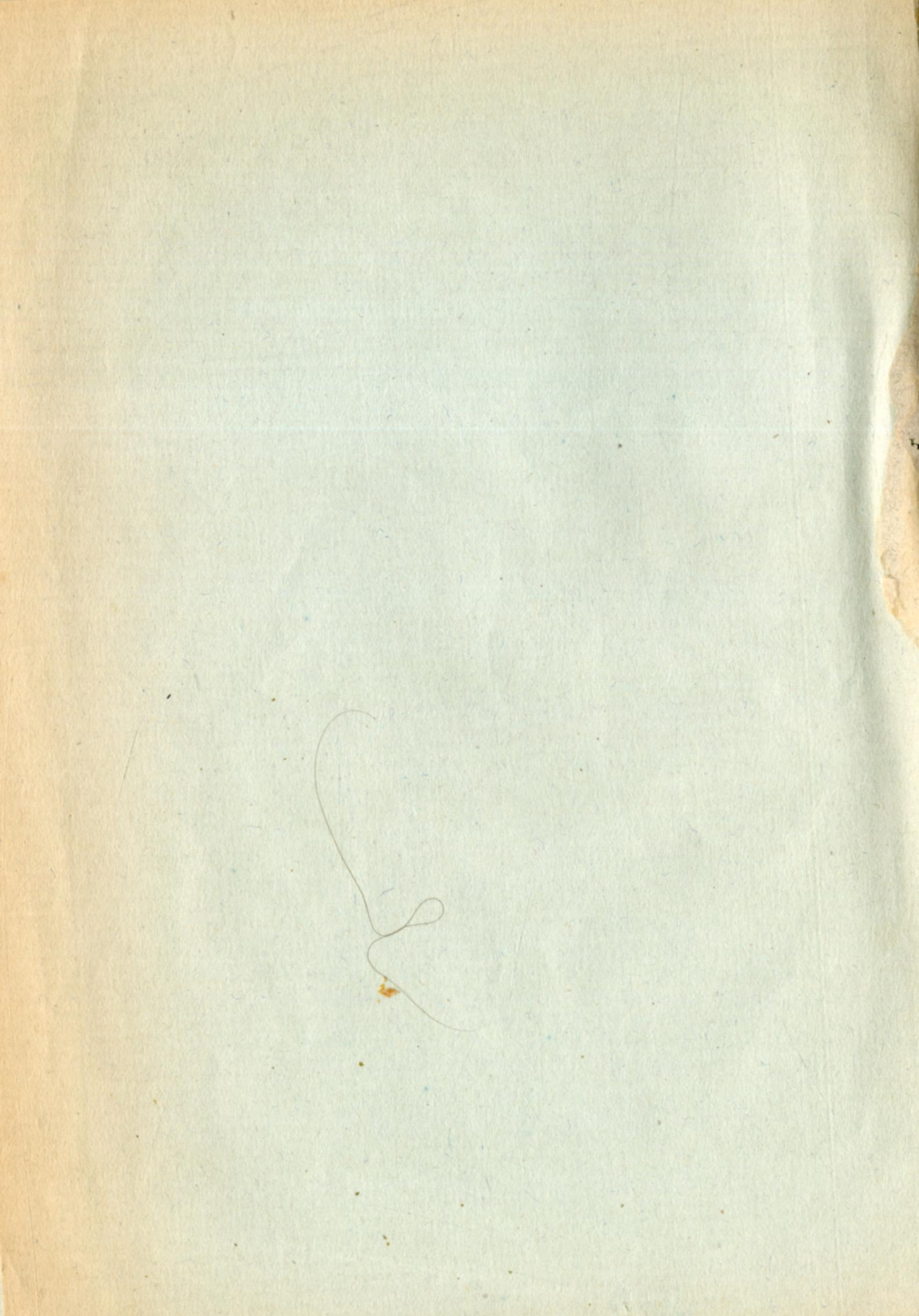
БОГДАН ЛЕТКІЙ.

ЧИМ ЖИВА

УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА?

Друге справлене видання. Вецляр
1918.

B-5016

ЧИМ ЖИВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

написав

БОГДАН ЛЕНКІЙ.

Володимир Дорошенко

ДРУГЕ, СПРАВЛЕНЕ ВИДАННЯ.

ВЕЦЛЯР 1918.

8(c)9(09)

~~Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 59.933~~

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 27.435

— Из друкарні —
Шарфого у Вецлярі.

Камень, егоже небрегоша
зыждущій, сей бысть во главу
угла.

Псал. С. XVII.

Звичайні наші думки, почування й бажання передаємо в розмовах, листах, бесідах і всіляких письмах звичайною, розговірною мовою. Але бувають такі хвилини, коли чоловік має сказати щось не буденне, таке, що не всякому на думку прийде, коли він хоче розкрити свою душу, відбути прилюдну сповідь; — тоді вже не вистарчає звичайний спосіб говорення; слова складають ся якось інакше, сьвяточнійше, набувають ся всілякі влучні та рідкі порівняння, бесіда набирає особливої сили, малює і сьпіває, захоплює і пориває слухача. Так повстають літературні твори — поезії, оповідання, драми.

Є люди, що мають особливий дар знімати ся по-над буденню хвилю, що сильнійше думають і чують, яких бесіда визначаєть ся великим богацтвом слів і зворотів та якоюсь надзвичайною гнучкістю. Це поети. Поети пишуть віршом, або прозою, поеми або драми, з теперішнього життя, або з минувшини — все одно, щоб тільки розкривали перед нами незбагнуті тайни істновання, загадки людського життя, щоб з'ясовували важні життєві питання, щоб розпалювали в нас жадобу Краси й добра, щоб побуджували нас до безнастаннього поступу. Вручити читача й не дати йому задубіти, все одно чи в горю, чи в надірнім добрі, — отсе їх завдання, а яким способом вони до тої великої ціли доходять — це вже їх річ. Нам до того не мішать ся. Коли поет зворушує нас до сліз, або побуджує до щирого сьміху, коли після його творів ми задумуємо ся і сумуємо, або здригаємось і почуваємо в собі нові сили й нову охоту до праці й боротьби, так значить ся — дійсно поет, він має право забірати слово й промовляти прилюдно, а тоді не годить ся йому перебивати ані зайвими замітами, ні недотепними питаннями. Колиж письменник не вміє нас зворушити, як

буря зворушує застоятий воздух, коли він нас лиш бавить, як весельчак, або навчас, як учитель в школі, тоді — він або не розуміє свого діла, або не годен його як слід сповнити, — тому то й шкода часу на читання його творів.

Письменники, що ходили до шкіл, читали всілякі книжки, образували ся — творять письменство; талановиті одиниці з люду, які навіть писати не вміють, творять словесність.

Кождий нарід має перше словесність, а що йно пізнійше розвиває письменство. Письменники не повинні забувати про словесність свого народу, бо в ній знайдуть вони живо збережену, мов заворожену минушість, живий відблиск народнього світогляду, силу чуття і красу мови найширших верств народніх.

Український нарід має дуже давню, велику й богату словесність і не один державний нарід міг би йому позавидувати того великоцінного скарбу.

Колядки й щедрівки, гагілки й веснянки, весільні й похоронні співви лунають по нині-день від Карпат до Дону, мов якась велитенська, невміруща пісня, котру затагнув нарід колись давно, перед тисяч літами, а котра не замовкла й до нині. Зайдіть до селянської хати на Підгір'ю в Різдвяний вечір, або на Маланкита вслухайте ся й вдумайте ся добре в це, що вам співатимуть колядники й щедрівники, а воскресне перед вами минушість народу, мов якийсь великий і гарний, лиш мракою обвіяний образ. Почуєте там про світове дерево і про газду за тисовим столом, про зелені вина й солодкі меди, про боброві шуби й шовкові шати, про Дунай і Чорне море, про те, як хоробрі хлопці-молодці пускають ся на срібних човнах до далекого пана, щоб заслужити собі гроші й славу, — чого-то ви не почувте від тих наших пісень?!

Затямили вони давно минулі літа, коли наші предки господарювали на широких, богатих землях свобідно й достатно і Бога уявляли собі не инакше, лиш як найвищого господаря; затямили широкий розмах героїв, тяжкі зусилля, щоб оборонити рідну землю перед ворогом Азіятом, безвпинні бої козаків за віру й вітчину; — одним словом: усе, що пережив і перетерпів наш народ, затямила його пісня, та наша прегарна, довгопамятлива народня пісня.

А сядьте собі на Великдень під липою на сільським цвинтарі та подивіть ся, як дівчата гагілок виводять, як живим, різнобарвним хороводом виють ся довкола деревляної церкви, як співвають

„Воротаря“, „Жучка“, або „Зельмана“, подивіть ся і забудь-те, що це 20 століття, а здаватиметь ся вам, що перед вами живим походом пересувають ся давноминулії літа, коли молодь наша в сьвя-тих гаях зустрічала весну, коли дівчата з зеленими вінками вихо-дили вітати князя героя, коли життя було для них піснею, а пісня життям.

Так само багато давнини заворожено в наших родинних і зви-чаєвих піснях, в казках і легендах, навіть в сумних дівочьких і жі-ночих думках. Всюди гомонить, сьмієть ся або сумує, тішить ся, або плаче многотерпілива народня душа.

Богата й гарна наша словесність, одна з найкращих в сьвіті!

Початок її губить ся в доісторичній добі. Чимало з її скарбів знищив невмолимий час, чимало давних творів уступило з місця пе-ред новими; на стороженім пні ялиці, або дуба виростала молода вільха або береза, як в яким пралісі в горах. Богато з нашого сло-весного багатства пропало раз на все, а те що осталось, яку-ж да-леку мандрівку перейшло від віщого Олега (помер коло 915 р.) й хороброго Романа (володів від 1199 — 1205) аж до наших сумови-тих часів! Богато запаху втратили тії квітки з наших предвічних левад, неодна галузка на них зівяла, а роса геть висохла на вітрі та на спеці. Які-ж гарні муєїли вони бути давно, коли ще нині ча-рують нас своєю незбагнутою принадою!

Виє на нас від них подихом українського степу й шумом Серед-земного моря, таємною принадою святих лісів і ясністю геленського неба, східним нахилом до мрій і старогрецьким коханням життя, — життя буйного, широкого, на волі!

На пограничу старогрецького й орієнтального сьвіта кохала ся наша народня пісня, на широких, буйних степах виростала й нічого спільного їй нема з снігами й болотами ціночи, з тамошньою хат-ньою задухою, з раболіпними поклонами, з вічним тремтінням перед родинною, світською й церковною властю.

Українська словесність це незвичайно буйна, свосрідна ростина.

В девятім віці почало ся в нас ширити християнство. З христи-янством прийшла й література. Богато дечого, що понаписували Візантійці й Болгари, принесено до нас в книжках, писаних чужою,

староболгарською мовою й глагольським та кириличним письмом. Увійшла до нас чужина під опікою князя і духовенства. Почала ся притаєна боротьба між словесністю і письменством. Словесність величала давний, власний світогляд, — письменство несло нові завіти. В словесності співало ся про силу, красу й славу, — письменство голосило пісню милосерддя й покори.

Два неподібні до себе світи. Бороли ся. Духовники виступали проти пісень, співів, казок називаючи їх ділом грішним і богопротивним та загрожуючи карами небесними. Пісня тікала в ліси та крила ся під стріхи. З княжих і боярських дворів прогнано її скоро. Письменство побідило. Запанувала нова віра, новий християнський світогляд. Люди забули про давніх богів, їх імена стали звуками без змісту. Словесність втратила значіння релігійне, але, що в ній було гарного, обвіяного поезією, ожемчуженого мріями, освяченого тугою, це лишило ся й на дальше. Перетривало воно аж до наших часів; недаром же й зовуть поезію невмірущою. І на тій-то старій народній основі виростало й виростає до нині що найгарнійше квіття нашої літератури.

Але зразу, як сказано, здавало ся, що нове письменство може розвинути ся тільки на гробі давньої словесності. І письменники, переважно духовні, поборювали її завзято. На місце давніх колядок і гаїлок прийшли церковні пісні, місце поем про героїв заняли життя святих, давні казки про шкляні гори та стоголові змії усунули ся на бік перед наївними викладами астрономії та географії. Щоб сивоголові батьки й діди не оповідали своїм синам і внукам мов яку казку про героїчні подвиги лицарів-велитнів і князів-господарів, почали монахи списувати хроніки, звертаючи в них більше уваги на поширення християнської кротості й милосерддя чим на розбуження уяви й героїчний підйом духа.

Що було цікавішого й легко зрозумілого в тодішній Візантії й Болгарії, принесено до нас, а тут цей крам переписувано, продовжувано й перероблювано. Від богослужебних книжок, аж до збірки законів („Правда руська“) — це, як на тодішні часи, не аби що! І про історію (Хронограф) і про те, як творив ся світ, (Шестиднев) як виглядає земля, як живуть люди (Косма Індоконлав) і як бажали би вони жити, про все прібували писати тодішні книжки.

Деякі з них, як ось життя святих, народ наш любить читати до-нині. Так само залюбки слухає оповідань із рідної давнини.

Особливо поширені були колись „Ізборники“, всілякі „Матиці“, „Ізмарагди“, Пчели“, і ся цікавість для збірників й альманахів лишила ся у нас також аж до нині (Календарі). Згодом прийшли до нас повісті про Китовраса, которого Соломон стягнув із пустині до будівлі єрусалимського храму, а потім вів з ним мудрі розмови, про чесного вола й хитрих шакалів, про Індійське царство про Олександра Великого й Троянську війну й багато других. Одна з тих повістей, а саме про мудреця Варлаама й царевича Йоасафа ще й нині зацікавилаб і навчилаб неодного. Це наче похвальна пісня в честь християнства, прибрана в форму оповіданнь про те, як царевич Йоасаф жив в чудовім, від сьвіта гріху, недуг і недолі відбитім, огороді; як мимо того, пізнавши й побувши на розмові з мудрецем Варлаамом, кинув богацтва й царську владу та пішов на пустиню і спасав душу.

Словом, багато нового й цікавого принесло нам з чужих країв письменство й доволі скоро почало воно у нас ширити ся. Український нарід заєдно цікавив ся вищими й небуденніми питаннями, він рад був і є довідати ся, що нового люди зробили й до чого додумали ся, і страху перед новостями, такого як в Росії, він ніколи не знав. І ось незабаром почав зарівнувати ся той глибокий рів, який в першій хвилині викопали були наші книжники між старою словесністю й новим письменством. Люди почали цікавити ся принесеними книжками, а письменник знова не отямив ся, коли словесність почала його приманювати до себе. І хоча він, звичайно монах, відхрещував ся від неї, мов від злого духа, то всеж-таки в ряди-годи з-під його пера ставали на папері слова, звороти, а то й цілі вірші, ба не раз і уступи цілі, мов живцем перенесені з уст народу на сторінки в книжку.

Так почало ся єднання між живим і писаним словом, між словесністю і письменством. Уже й староболгарська мова стала нагинати ся до нашої, народньої, вже й постаті померших князів і княгинь стали в хроніках, зарисовувати ся не так, як їх у Византії представляли, лиш як собі про них наша пісня гуторила. (Таким вийшов рівноапостольний князь Володимир (986 — 1015), такою його бабка Ольга (коло 950 р.) Нанесена чужа література й літературна мова стали в нас вдомашнювати ся, стали зливати ся з нами. Вже й наші писці почали переписувати розкішні, багато прикрашені книги для князів, бояр; вже по більших городах й монастирях скла-

ли ся цілі збори тих книг (бібліотеки); вже навіть княгині брали ся до пера.

Карло Великий вмер і не вмів гаразд писати, а наші князі писали й говорили кількома язиками. Наше євангеліє заблудило до Франції і там на його присягали королі; про наших гарних й образованих дівчат співала чужа пісня.

Що було в византийській літературі злого, те якое не хапало ся нас, а що добре, приймало ся хутко й давало гарні плоди. Вже в самих початках нашої літератури (коло 1050 року), немов на порозі літературного храму, являєть ся велика постать митрополита Іляріона, бесідника й проповідника, якому тоді не було під міру. Богата й вироблена мова, гарні прикраси, мистецтво стилю, а до того щирість думок і почувань вяжуть ся в того великого бесідника в одну гармонійну цілість. Це вже не византийський монах, а сьвідомий український духовник, котрий тішить ся поступом рідного краю і держави, богатством і культурою, гараздом і славою, та просить Бога, щоб не відавав тої богатої, гарної і славної країни в руки чужого нахаби. „Донелиже стоить мірь, не наводи на ны напасти искушенія, не предай насъ въ руки чуждіихъ“.

І не одного Іляріона мали ми тоді. Був історик, преподобний Нестор, (родив ся коло 1050 р. в Київщині), були письменники Кирило Турівський, Клим Смолятич, Георгій Зарубський і багато других. Стали наші учені й грамотії ширити науку також по наших землях, стала про нас добра слава скрізь по світі лунати. Наше „хождение Данила, руської землі ігумена, в Єрусалим“ (коло року 1110) не мало собі рівного, „Повчення дітям“ князя Мономаха (від 1113 — 1125 великий князь київський) ще й нині може бути зразком високо цовчаючої книжки, а „Правда Руська“ — це найстарший збірник писаного права в цілій Славянщині, як найстаршою історією є наша, так звана Несторова літопись. Маємо чим повеличати ся.

Але найбільшими нашими гордощами з тих часів є „Галицько-Волинська літопись“ і „Слово о полку Ігоревім“, невміручі докази високої талановитості нашого народу.

Галицько-Волинська літопись оповідає нам про події від року 1201 до 1292 так живо, барвно, поетично, що читаємо її не як хроніку, але мов артистичну повість про нашу давнину. Другої

такої літописі ніде не знайдемо, як ніде нема такого степу, як наш, ані такої ріки, як Дніпро. Бо дійсно, щось високоталановите, своєрідне, тісно пов'язане з землею і духом народу скривається в Галицько-волинській хроніці. Коли порівнати її з літописями російськими, так виявиться не тільки її безперечна перевага, але також ясною стане різниця між нашим й російським народом. Що Галицько-волинська літопись в історії, це „Слово о полку Ігоревім“ в поезії — найцінніший тогочасний твір, якому рівного не було в світі.

Оповідас „Слово“ про похід князя Ігоря Святиославича на Половців, про боротьбу з тими наїздниками, про його погром, неволю і щасливу втечу. Нема тут нічого надзвичайного, казочного, дивного. Такі пригоди лучалися тоді нераз; нераз наші князі побивали Половців, а іноді й Половцям повезло наших побити — звичайна історія. Але, як тая Ігорева пригода представлена, які думки викликує вона в голові геніального поета, які високі почування будить у його і в нашому серці! Дивиться автор „Слова“ на бій Ігоря, а в уяві бачить ті грядучі наші бої з наступаючою на нас Азією, гень-гень, може, аж до нинішньої хвилини.

То не Ігорева жінка в неділю до сходу сонця рано на городських мурах, мов зозуля, кує-проквіляє, на свою гірку долю нарікає, то її устами цілі покоління українських жінок жалують ся сонцю, буйному вітрові й синьому Дніпрові на свою самотину, на гірке сирітське безталання.

То не Див верху дерева кличе полчища половецькі на Ігореві вої, то дух цареславної тьми збирає всі свої сили, щоб знищити українську ідею. Крізь пітьму віків бачимо, як наше лицарство, закуте в залізну зброю, в зловіщу чорну ніч сунеться на стрічу з ворогом, і крізь гамір століть продирається аж до нас могутий, з глибин серця добутий крик поета: „Схаменіть ся! Киньте братовбійчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо гряде на нас велика, ворожа навала, бо залле нас супротивна хвиля!“

Незабаром сповнилися його віщування. „Слово о полку“ написано 1186 року, а вже 1224 напали на нас Татари. Застали нашу державу розбитою на численні-уділи, в сварах і межиусобицях,

зовсім неспосібною до вборони. Побили нас, попалили городи й села, полили широку нашу землю нашими-ж таки слізмами і нашою кров'ю. Буйні квіти молодій культури поникли, прикриті попелом згарищ і румовищем руїн. Спинила ся культурна робота. Не стало тої гордої самосвідомості, що ось-то ми маємо свою власну державу, свої городи, церкви, князів і мастки, котра окрилювала роботу таких письменників, як Іляріон та автор „Слова о полку Ігоревім“. Грамотій по нещасливім 1224 році писав, а властиво перепишував давні книжки без того духового підйому, котрий дає чоловікови спромогу творити, він вдоволяв ся роботою, не маючи певності, чи вона на що придасть ся, чи не нападе ворог і не запише кров'ю останніх, білих листів. Кирило, Серапіон, Кипріян, Фотій, Григорій Цамвлак, се люди талановиті, образовані, але письменники не великого духа, звичайні робітники на духовній і просвітній ниві, а не творці. Поезія, мов степова чайка, літала над пограбованими селами, над очеретами та ярами, в котрих ховали ся перед ворогом люди, і співала свою сумну пісню, а письменники не зміли навіть її записати. Так пропала безслідно не одна дорогоцінна думка про колишні славні часи в тих літах сорому й упадку.

Нарікали книжники на те, що нарід жив грішно, бавив ся і веселив ся, не слухав проповідий, за-мало ходив до церкви і за те Господь зіслав на його Татар, — нарікали, але, як би від тих Татар увільнити ся, не подумали. Не довели до вирівнання і помирення давних незгод, до витворення спільної сили, до зацікавлення широких верств народу долею власної держави. Бракувало їм того широкого погляду, який видно було в автора „Слова“.

Життя покотило ся давними коритами, тільки плитшою і повільнішою струєю, тільки по тій намулі і камінню, яке нанесло нам татарське лихоліття. Не було кому того намулу спрятати й численні, дикі гони нашої народньої струї пустити в одно поглиблене й поширене корито, котрим воно свобідно й могутно покотило ся-б дальше в країну лучшої будучности.

Здавало ся, що в тій роботі pomoже нам Литва. Року 1321 забрав литовський князь Гедимін Київ і прилучив до литовської держави.

Тамошні князі женили ся з нашими князівними, приймали нашу мову, звичаї й обичаї. Почала творити ся нова Литовсько-українська держава, в котрій безперечно перевагу мав український дух, а котра, здавало ся, відібеть ся щасливо від Татар і відживе давною, а може й ще більшою новою славою.

Та не так склало ся, як ждало ся. Литовська держава несла з собою поневолення робучого люду, заводила чужий, фєвдальний устрій, а в кінці дала ся заманити Польщі, котра втягнула її в союз. Польща, притиснена до муру Німцями, замість держати ся руками й ногами Балтійського моря, стала перти над Чорне, а що по дорозі лежала Україна, так треба було її поневолити й запрягти до свого воза. До того відкриття Америки змінило основно умови торгівлі; вартість землі і збіжка піднесла ся високо, а з нею і вартість робучої людини.

Польські пани стали кольонїзувати широкі українські землі і поневолювати їх мешканців, почали палити старі дубові ліси на потаї та вивозити його за границю. Так само й збіже. Наше-ж, і литовське панство, замість боронити рідньої справи, задивило ся на польську шляхту та згодом почало тягнути до „Речі посполитої“, де панству були великі права та вигоди. Деякі з наших родин отямили ся, стали боронити ся, починаючи від віри й обряду. Закладали брацтва, школи, друкарні, але щож? — за-пізно! Польща лежала блище заходу Європи, вона скорше приймала здобутки нової культури „ренесансом“ званої, через неї шла дорога до славних, заграничних шкіл й університетів і молодь наша, навіть з найпатріотичнійших родин, виїзджаючи туди, винародовлювала ся. Що з того, що батько був патріот, що давав маєтки на церкви, монастирі й брацтва, коли син, вернувши з заграниці, дивив ся на його, як на неука, як на людину заскорузлу в старих поглядах. Не вмїли батьки витворити у себе дома того, без чого діти не годні були жити, і діти покинули їх.

Перейшли на иньшу віру, а з вірою до иньшої народності. Так втратили ми своїх панів, а селяне були закріпоцнені й не мали змоги боронити рідньої справи. Латинська віра, польська мова й державність поклали тоді на нас свою важку руку. Тоді деякі з умнійших духовників, видячи, що Україні не вдержати ся при сходї, бо той схід по упадку Царгорода (1453 року) ослаб, а його місце почала перебирати на себе північ, себто Москва, не меньше ворожо до нас

настроєна від Польщі, стали думати над тим, як би то повернути ся на захід, та не згубити ся в йому. Вони придумали унію, себто признали папу римського головою церкви, жадаючи для себе задержання східнього обряду. Рим згодив ся. Так мала повстати осібна українська, греко-католицька церква. Та знову-ж недобитки того нашого панства, які хотіли вдержати ся при власній вірі та при своїй власній народності, бояли ся всякої злуки з Римом і стали опирати ся заведенню унії, тим паче, що за нею стояла Польща. Повстала боротьба давного православія з новою унією, так звана полеміка, котра видала чимало книжок, видвинула багато письменників, але до згоди не довелá. Одна частина народу лишила ся при православію, друга стала уніятською; віра поділила народ. Сей переходовий час заподіяв нам багато лиха, але полишив також деякі хо-сенні сліди. В брацтвах згуртувало ся міщанство й боронило своїх прав та ширило просвѣту. Друкарні розвинули ся і видали багато книжок; школи, хоч не дорівнювали західним, але всеж-таки дещо піднесли рідну науку. Полеміка вимагала образования; наші духовні, що стояли при православію, хотіли дорівнати наукою латинським духовникам, а до народу шукали доступу в гарних і живих проповідях. Рідна мова почала промоцувати собі дорогу в письменство, бо як же в живих справах говорити мертвим, старославянським язиком? З того часу маємо Литовський статут, себто збірник прав (1522); маємо вельми патріотичний Плач (Тренос) Мелетія Смотрицького; маємо біблію Скорини (1517 р.) „людем посполітим к доброму наученію“; маємо Пересопницьке евангеліє (1556 — 1561) „на мову рускую із язика болгарського“, маємо Апокрізіс Філялета (1598), в котрім автор обстоює за правом свѣтських людей брати участь у справах віри; маємо талановитий виклад Потія про Унію (Антірезіс 1599), Палінодію, а в кінці маємо Івана Вишенського, загорілого оборонця православної віри, але чоловіка дуже талановитого, (остало ся коло 20 посланій) невмолимого поборника панів, котрі свого хлопа утискали і свою справу ради лакомства лукавого зраджували. Се мабуть і найбільше талановитий письменник тої нещасливої доби, котрий свої релігійні й соціалні погляди висказував дуже живим, гнучким, деколи навіть пламінним, хоть не чисто народнім словом. „Питаю тебе, ругателю Христова імени, чим ти ліпший од хлопа? Альбо ти не хлоп такий же — скажи ми? альбо ти не тая-ж матерія, глина і персть — ознайми ми?... А егда показати не можеш,

яко ти каменний, костяний ілі навіть золотий, тільки такий же гній, тіло і кров, як і всяк чоловік, чим же ти ся ліпшим показати можеш над хлопом?“ Так кликав знаменитий наш монах до свого й чужого панства, котре „по кількадесят полумисків rozmaїтими смаками уфарбованих пожирало, а хлопам казало з одної мисочки поливку або борщик хлебтати“ — а в тім розпучливім крику о правду й справедливість маємо найкращий доказ, що наше письменство, навіть в найгірших часах гнету й поневолення, не збивалось з дороги, що воно, як колись за князів боронило рабів, сиріт і вдовиць, так і тепер ставало в обороні поєривдженого, робучого люду. Було воно не сьміхованцем і весельчаком сильних мира цього, а їх обличителем і суворим суддею. Так само й тоді, коли разом з козацтвом прийшла до слова народня поезія, виступили в наших народніх думках високі прийоми правди й справедливости, література стала ширити закон хороброго й славного, але разом з тим свободного й справедливого життя. Тому-то наші народні „Думи“ не тільки прегарні епічні твори, гідні стати поруч найславнійших того рода пісень в світі, але вони й цінні своїм чесним і правим поглядом на сьвіт і життя. Є в них щось сьвяте, релігійне, щось що підносить чоловіка. Таким чином наша література боронила нашої і своєї чести, хоч рідньої справи оборонити не могла. Запряжені до одного воза з Польщею, мусіли ми разом з нею котити ся в тую пропасть, в котру пхала її панська захланність, зарозумілість та засліпленість шляхоцька.

Хотів нас від того воза відірвати Хмельницький (1648 р.) та не вєспів. Бракло життя. Видячи кінець, увійшов в унію з Москвою, (1654 в Переяславі). Думає, що з тим півазіяцьким ворогом скорше дамó собі раду. Тим часом з дощу попали ми під ринву. Росія вдавала брата, а була гірш ката. Польща нищила нас західньою культурою, а Москва монгольською безкультурністю. Одною рукою голубила, а другою била. Оббріхувала, підлещувала ся, хитрила, а дальше покотила грошем, щоби нас зіпсувати. Побачили лю-

ди що зле, й засуетили ся. Вертаймо до Польщі! — кричали одні; тримаймо з Москвою, бо вона тої самої віри, — казали другі; ідїм під Турка! — радили иньші. Почала ся метушня. А ворог дивив ся і затирав руки... Чув добрий жир...

Бачила це наша народня пісня і строїла бандуру на сумну нуту, або пригадувала давні часи. Бачила література, та в хроніках, листах, тестаментях висказувала свій жаль — але на слово, котре могло би стати ся дїлом, її не стало. Не було виробленої політичної думки, не було тої високої освіти, серед якої виростають генії.. Таланти говорили мечем, — бо це було тоді найзвичайнїйше і найзручнїйше. Аж Мазепа (від 1687-1709 гетьманом) задумав зробити кінець тій руїні. Заводив лад, громадив богацтва, ширив почуття права й творив культуру. З державою мусить виступити до боротьби держава. Він творив українську державу, дарма, що на взір иньших тодїшнїх держав, але всеж-таки державу. А щоби раз вийти з того круговороту, в який попали ми між Польщею, Москвою й Турком, пошукав иньшого союзника — Швецію. Та не повезло старому гетьманови, а наслідники не дописали. Жаден не дорівнював Мазені умом, терпїливостю, політичним хистом, жаден не міг міряти ся з Петром, ані з Катериною по тім нещасливім полтавськїм бою. (1709).

Замість Польщі виріє нам над карком новий могучий переможець — Москва, хитрий, підступний, неперебірчивий в способах; зривав договори, ламав присягу, нападав на нас у сні. Знесено гетьманщину (1764.), збурено Сїч (1775.), заведено неволю. Казали нам до Бога молити ся росїйською мовою; що спосібнїйших людей вивозили в Москву. Наші учені творили росїйський літературний язык, наші політики переводили великі росїйський реформи... Остали ся могили по полі...

Але добре зерно, кинене в рідну землю рукою дбайливих предків, не пропало. Нарід привик до своїх старих книжок, до своїх „житий сьвятих“, старуських повістий і збірників, до своїх церковних пісень і тримав ся того. Література призвичаїла його до свободи слова й думки, а народня пісня співала йому про колишню волю і славу та про теперїшнє — горе. Він не задубів під підшовою чужого деспота, як росїйський хлоп, лиш задержав у собі свідомість людської гідности й охоту до нового життя. Часи-ж Мазепа, котрий

старався витворити нове українське панство, також не минули безслідно. Деякі багаті роди почали тужити за волею, їх давили російські шори, дошкулювала їм залежність від Петербурга. А від двора до двора ходив український філософ Сковорода (*1722 †1794) і викладав про права чоловіка, приучував панів і народ думати й жадати знання.

І ось, коли на заході Європи зегреміли весняні громи, коли за поневолені права чоловіка полилася щедро людська кров, коли частина Українців, що дісталася під Австрію, дочекала ся скасування неволі, — тоді в нас стрепенуло ся нове життя. Явив ся письменник, Полтавець Іван Котляревський, (*1769 †1838) що промовив рідною, хлопською мовою, хлопа допустив до слова, чужину поставив перед суд, а над своїм, рідним запалив сяєво краси й кохання. Зробив це дуже щасливою рукою; правдиво по українськи — на-пів крізь сьміх, а на-пів крізь сльози. Читали люди „Енеїду“ (1798 р.) і сьміяли ся, бо бачили давних Троянців, поперебираних по козацьки, як скитали ся по світі. Читали й сьміяли ся, бо як же не сьміяти ся з такої дивасії? — а дочитували ся до такого, що властиво не сьмії ся, а плач! Бо прийшли отее до нас чужинці, нічого не роблять, лиш поть, гуляють, в карти грають, морально розкладають ся, а „хлоп“ на них працює і тернить усяку біду. Чи-ж не краще було тоді, як „ясновельможний на вороному коні“ вигравав перед козацькими

Іван Котляревський.

* 1769 в Полтаві † 1838 там-же.

Кінчив духовну семінарію. Був учителем, відбув воєнний похід, провадив інститут для убогих дітей.

Перший став писати народньою мовою.

Року 1798 видав перелицьовану Енеїду.

Р. 1819 виставив в Полтаві „Наталку Полтавку“, опісля „Москаля Чарівника“.

„Енеїду“ (1798 р.) і сьміяли ся, бо бачили давних Троянців, поперебираних по козацьки, як скитали ся по світі. Читали й сьміяли ся, бо як же не сьміяти ся з такої дивасії? — а дочитували ся до такого, що властиво не сьмії ся, а плач! Бо прийшли отее до нас чужинці, нічого не роблять, лиш поть, гуляють, в карти грають, морально розкладають ся, а „хлоп“ на них працює і тернить усяку біду. Чи-ж не краще було тоді, як „ясновельможний на вороному коні“ вигравав перед козацькими

полками, як мали ми свою хату і свою правду, свою радість і своє власне горе.

В Енеїді Котляревського повно згадок про нашу славу минушину, про Січ, про Сагайдачного, про те, як „вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колісь“. І повно там гіркого докору нам „що людям льготи не давали і ставили їх за скотів“, що наряд пустили з торбами „собак дражнити по дворах“, повно глузу над хабарливими чиновниками, животатими кармазинниками, тупоумними духовниками, над отсею російською культурою, що пхала ся на Україну, мов густа паморока, в котрій дихати трудно. А дальше крик:

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять!

Бо тільки там, —

— Любовь к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат.

Так кликав Іван Котляревський до своїх запаморочених земляків, а, голосу того варто й нині послухати. Він не прогомів, мов крик пророка во пустині — дехто почув і взяв собі до серця. Своєю оперетою „Наталка Полтавка“ він поклав тверді основи під український театр.

За Котляревським пішов Харковець Григорій Квітка-Основ'яненко, (*1778 †1843) нащадок давного панського роду, Котляревський писав віршом — він прозою, але теж народньою мовою і такою як у Харківщині балакають представив українського селянина. Як пан, не зрозумів його суспільного положення, цілої тої величезної кривди, яка впливала з кріпостного устрою, що його завела цариця Катерина на вольній Україні, але вже це одно, що пан, „предводитель дворянства“, признав селянинові душу, признав йому спроможність відчувати всі радості й болі істновання тоді, як на хлопа дивились, мов на собаку, — те одно робить його імя невіршцем. Коли хлоп такий чоловік, як ми, з такоюж душею й мізком, то чому ж йому не мати рівних з нами людських прав? — міг спитати кождий тямучий читач квітчиних повістей і певно, що не один питав. До того Квітка дуже вірно змалював наше селянство — і як воно вбираєть ся, як мешкає, живе, які у його звичаї й обичаї,

яке воно богате духово й талановите — і таким чином дав свідоцтво правді, що народ цей зівсім окрема поява, до російського народу не подібний, одним словом, український народ. І знову ж не один з панів, читачів квітчиних повістий, питав ся: чому ж ми, маючи такий нарід, не стремимо до власного народнього й державного життя, чому відрікаємо ся рідньої матері України? Що такі питання родили ся в головах тодішніх Українців, на це маємо докази в творах письменників від Боровиковського до Метлинського. Але питання ці явили ся несміло й губили ся в сутолоці життя. Їх пригнітала й убивала сумна дійсність: скріплення російського деспотизму по упадку деспота Наполеона, тріумф морозу й болота над широким розгоном людської енергії, котра хотіла зворушити й до реформ та до рішучих змін спонукати цілу приборкану Европу. Росія з царем, чиновниками, з закріпощеним хлопом побила Наполеона, — хтож сьмів би стати проти неї?

Тарас Шевченко.

Родив ся 1814 р. в Моринцях. З паном своїм їздив у Вильну, Варшаву й Петербург. Тут учив ся маларства.

Р. 1838 викуплений з неволі. Р. 1840 видав „Кобзаря“, 1841 „Гайдамаки.“ 1847 засланий в Оренбург, Орськ й Ново-Петровську Кріпость. 1857 вернув із заслання в Петербург. Тут помер 1861 р. Похований біля Канева на Чернечій горі.

Твори: Причинна, Тополя. Лілея, Утоплена (балляди). Катерина, Наймичка, Невольник, Відьма (поєми). Кавказ, Сон, Посланіє, Гус, Великий лях, Неофіти, Чернець, Гамалія, Царі, (історичні й політичні твори). Прегарні Думки. Пересьпіви. Повісти. Драматичні твори й інші.

А отже явив ся такий сьмільчак. Отже явив ся геній, котрий мав відвагу цілком сьміло, щиро, явно й славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко (* 1814 р. в Моринцях, † 1861 р. в Петербурзі). Сам з кріпацького роду, знав з власного досьвіду все горе й цілу величезну кривду тодішнього суспільного устрою. На своїй власній шкурі досьвідчив, що

таке царська неволя. Цілі віки чекали ми на його, на обличителя жорстоких тиранів — зрозумів це. Й не побояв ся віддати всіх своїх сил, покласти власного життя, щоб визволити рідну країну з неволі. Зразу змалював її буйну, широку минувність. Козаки, чайки, воєнні походи, великий сон о славі, широкий розмах вірлиних крил.

А тепер що?.. „Катерина“, „Сон“, „Кавказ“...

Народ стогне у неволі, пани катують хлопів, зводять дівчат, плюгавлять святощі родинного життя, знущають ся над безборонніми невільниками. Бо вони невільники! „Схаменіть ся будьте люде“!.. коли в вас людська честь не згасла до остатка, коли ви живі, а не ходячі труни, — так розкуйте ся й кайдани порвіте!

Мов вулкан бухнула з душі поета така сильна революційна поезія, якої світ не чув. Чи єсть другий вірш, що мігби рівнати ся з „Кавказом?“ Се поличник даний царатови, від которого громовий луск лунає ще й досі по світі.

А „Сон“, а „Неофіти“, а „Послання“?

Во істину, — устами Шевченка заговорили не тільки всі болі, кривди й знуцання, але й уся невміруща сила України.

Не вільно з чоловіка робити безмовної худоби, не вільно народові видирати язика, не вільно живцем вкладати його до труни — не вільно, не вільно, не вільно! „Бо настане суд. Заговорять і поля і гори і потече сторіками кров у синє море!“

Та Шевченко не тільки, як ніхто другий, бичував усіх тиранів, від царя починаючи а кінчаючи секвестратором, що латану свитину з сироти здійсмає, але й на наші власні гріхи він положив розпалене залізо, щоб випекти давну гнилу рану.

Раби, підніжки, грязь Москви
Варшавське сміття...

Якіж болючі слова!

Але їх треба було раз сказати, бо „ність спасенія без ісцілення“. Народ, що хоче жити, мусить бути здоровий, мусить знати, хто він такий, яка йому ціль і куди його дорога. І тую дорогу в далеку гарну будучність показав нам Шевченко. Не в імоцна вона мармурами й не встелена рожами, а полита слізьми й крою — та наша тяжка дорога до волі. Але її треба раз перейти, одною великою народньою лавою, не зважаючи на кордони, на ріжницї обрядів, на всі ці затії, що кидають їх нам вороги під ноги — треба перейти, бо як ні, то другі перейдуть по нас. А як перейдете ту криваву дорогу до волі, тоді — й мене в семі великій,

В семі вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом.

Нема другого поета, котрий для свого народу зробив би стільки, що Тарас Шевченко. Він розбудив його від сну, вдунув нове життя, об'єднав, просвітив і виписав огненними словами науку на будучність — куди і як йти, як гідно жити і славно вмірати, як поклонятися одній хиба правді на землі, як за рідну землю, за святу справу треба душу-тіло покласти. Так, як Він...

Нема поета, в котрім душа народу, всі його багаті дари, всі кривди й радости, мрії й сподівання, знайшли би такий повний, прегарний і щирий вислів, як в творах Шевченка. Багатство чуття, відвага думки, сила й щирість вислову б'ють з кожної сторінки його безсмертного „Кобзаря“ і не слабнуть ніколи, як не слабне проміння сонця. Шевченко засібно творить, він незримою рукою пише свою посмертну поему, нашого повного визволення.

Чуємо це.

Напталеймон Куліш.

* 1819 у Вороніжі. Готовився на професора славянських літератур. Покараний за ширення ідей кир. метод. брацтва.

Вернувши із заслання працював науково й журналістично. Заложив 1861 в Петербурзі власну друкарню. В 1866заявив вище становище у Варшаві. Звідси вернув на Україну, осів на хуторі „Ганнина пустинь“, коло Борзни, де й умер 1895. Ожениий був з Білозерською (Ганна Барвінок).

Писав поезії ліричні й епічні (збірки: Досвітки, Дзвін). Оповідання (прегарна — „Орися!“) Повісти (найціннійша „Чорна Рада“) Переложив Псалтир, книги Йова, драми Шекспіра й багато других. Видав „Записки з Южній Русі“ „Граматку“, літературні монографії про Климентія, Котляревського, Артемовського, Квітку, Гоголя й Шевченка, заходивсь коло видання творів Шевченка й Марка Вовчка. По російськи написав „Історію возсоединенія Русі“ і другі. Великий знавець мови.

І чують це вороги наші. Тому з такою ненависттю переслідували його за життя й облігавлюють по смерті. Плюють на сонце.

Тому цар рукою власною написав на його присуді — „заказуєть ся писати й рисувати“, тому обласкавлювали й пускали на волю всіляких злодіїв й душегубів, а він більше як десять літ терпів великі муки далеко від ріднього краю.

Тому на тих, що йшли й ідуть під його прапором сипали ся й сиплять ся до нині ворожі удари — бо він провадив до вольної України, духово й політично незалежної вітчизни.

Знаменитий історик Микола Костомарів, талановитий поет, критик, письменник, реформатор письма й мови Пантелеймон Куліш, глибокодумаючий учений Драгоманів, сердечний співак Грабовський всі вони терпіли за те, що були товаришами, одномишленниками або поклонниками Тарасової думи. Й не тільки те. Навіть на нашу мову накинuli ся вороги наші, бо це Шевченкова мова, бо визвольна ідея без рідньої мови, як меч без руки.

Марія з Вилніських Марковичева.
(Марко Вовчок).

*1835. В Орлі віддала ся за Опанася Марковича, члена Кирило-Методієвського брацтва. Р. 1856 стала писати й видавати знамениті „Народні оповідання. („Два сини, Сестра, Інститутка, Козачка, Одарка, Данило Гурч.) Померла 1907 р. в Терській області на Кавказі. Писала знаменитою мовою.

Називали українську мову хлопською, неспібною до вислову вищих думок і почувань, а дальше видали указ (1876) одинокий в світі, котрим на уста 30 мільйонного народу покладено соромний каганець мовчання. Невільно українською мовою ані в школі навчати, ані на зборах говорити, ані писати, ні друкувати. Зовсім по російськи! Але годі. Були люди, котрі не потрапили мовчати. По Тарасі заговорила Марія Марковичка (*1834 †1907) у своїх українських оповіданнях, та так-то щиро, так сердечно щебетливо, як тільки жінка потрапить говорити. (На обплюгавлену нашу народню мову впало нове сяєво краси). А заговорила ні про що иньше, як про лиху долю поневоленого народу. Заспівав Степан Руданський (*1830 †1872) в ліричних

віршах і співомовках, так легко, дотепно, глумливо, що найбільше вироблені мови не потраплять висловити ся справнійше.

Защербетав Щоголів, мов соловії весною у вишневому садї, став сьпівати й розказувати казки, після Гребінки найкращий український байкар, Леонїд Глїбів (*1827 †1893).

І як-же тую мову можна було вбити? А за кордоном, в Галичинї, також не дармували. Маркіян Шашкевич (*1811 †1843.) підняв золотострунну гарфу, що лежала в пилї на Даниловім шляху, обер її довгою священничою полою і поклав свої худорляві пальці. Став грати передсмертну пісню воскресення. Прийшла конституція і поклала край панській не терпимости. Nie pozwalam! — кликали розгнївані пани, а народня мова вдирала ся до церкви, школи уряду, навіть під їх власний дах. Повстали товариства, („Просьвіта“) почала ся поважна наукова робота (тов. іменї Шевченка). Що живе, не хотїло вмїрати — й не вмре!

На Буковинї явив ся сьпївак великого й чистого голосу, сьпївак гуцульської слави, автор Довбуша, жовнїрських пісень і чудових оповідань Осип, Юрїй Федькович. (*1844 †1888) Ударив в давний, лицарський тон, затягнув пісню на високу нуту. Збудив Буковинців.

Маркіян Шашкевич.

*1811 в Підлісью, золочівського повіту.

Був сьвящеником. Ще в семінарії згуртував товаришів в кружок патріотично-письменицький. Р. 1838 видав „Русалку Дністровую“ — збірку, зладжену народньою мовою.

Помер 1843 р. Похований у Львові. Твори: Бандурист, Побратимови, Псалми Руслави, Думки, Проповїди, Переклади.

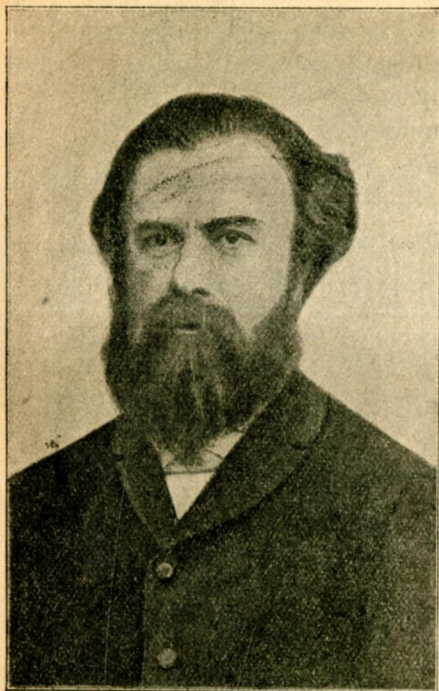
Побачив мороз, що не убе весни, й почав ослабати.

Дозволено виставляти вкраїнські драми й вирости драматичні письменники: Карпенко Карий, Старицький, Кропивницький. Не кидали пера знамениті повістярї й знатоки мови: Нечуй-Левицький, Мирний, Кониський. Безнастанно боров ся з забороною Борис Грінченко.

Все щирї Українці, що раді були душу й тїло покласти за народню справу. Але всі задивлені були як в образ, в свого духового

батька, Шевченка. А тим часом треба було глянути, що на широкому світі робить ся, треба було знова повернути ся на захід, та не згубити ся в нім. Як це зробити показав великий учений Михайло

Михайло Драгоманів.

* 1841 † 1895.

Проф. унів. в Софії. Знаменитий соціолог, історик, критик, політичний діяч, реформатор поглядів на життя, видавець наукових і літературних творів.

Твори: Вільна спілка, Чудацькі думки, Листи на Наддніпрянську Україну, Галицько-руське письменство, „Шевченко, українофіли й соціалізм“ — й багато других.

Драгоманів, (* 1841 † 1895) а з ним пішов учений, поет і письменник Іван Франко. (* 1856 † 1916). Розглянули, вони що цікавого вчинили люди на заході, і вість об тім принесли до хати, щоб наші люди не задивили ся в себе й не відбились від загального поступу. За їх приміром йшли: Леся Українка (* 1872 † 1913) Коцюбинський, Маковей, Щурат. Держали ся рідної основи, але цікавили ся також здобутками європейської поезії.

На боці, мов самотний дуб, стояв найбільший хлопський новеліст, Василь Стефаник (* 1871 на Покутті) пронизливий, вдумчивий, грізний, зі словом острим, як меч. Сам один, не подібний до нікого, великий знавець хлопської душі. Новий доказ пильної української творчости. Писання його, переложені на різні мови, здивували світ. Такий оригінальний, правдиво хлопський, український, а прецінь такий зрозумілий для всякого вдумчого чоловіка...

Між тим вдарили громи під Мугденом і загоготіла революція в Росії. Здрігнув ся царат і дав ніби якусь конституцію. Появили ся в Росії нові українські часописі, видавництва, нові письменники: Вороний, Винниченко, Олесь, Филянський. Кождий з них иньший, але всі тісно звязані з українським рухом і революцією в Росії. Їх товариші на галицькій Україні: Яцків, Пачовський

Карманський мали відмінні обличчя, шукали нових доріг, нового вислову для давніх мрій, для вічних мрій про визвіл душі, що пішла на службу матерії, гроша, наживи, брутальної сили. Загал не розумів їх змагань, бо на те він загал. Мало зрозумілою остала ся також поважна письменниця Ольга Кобилянська, авторка „Царівни“, „Некультурної“, „Землі“ і тої страшної „Битви“, битви в наших горах Карпатах. Всі вони мали в собі якесь зденервовання перед бурею, як квіти і як птахи... І тая буря прийшла...

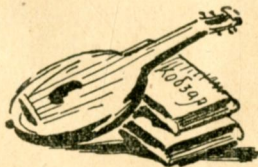
Впала на наш нарід в хвилину горячкової праці, в багатий урожайний рік, коли жінці з новими серпами ставали на рідних ланах і коли стострунна гарфа нашої поезії пригравала їм до праці.

Не було здаєть ся, такого звука в людській душі, якогоб вона не торкнула. Любов і ненависть, терпіння і пімста, туга й мрія, мрія до ясних, вільних, свободних часів, колиб душа людини ходила в святочній, одежі, а не лежала обпльована й обезславлена біля воріт чужого, ситого, тупоумного переможця.

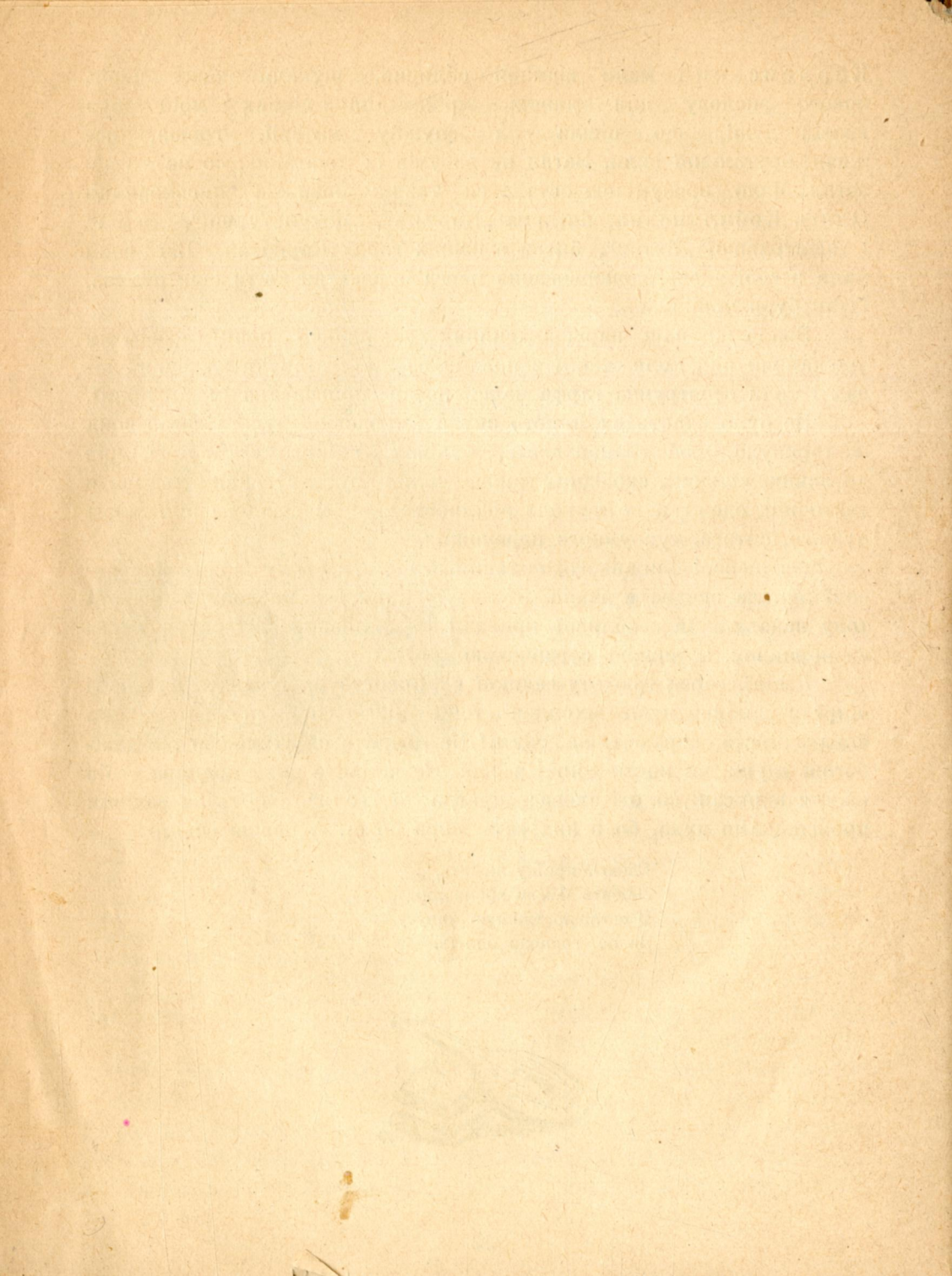
Ідея любові ближнього, кохання вітчизни, визволу із соромної неволі лунала заєдно в нашій літературі, а щирість вислову й чистота тону надавали їй особливої принади. Українську літературу чути не чорнилом, а теплою, сердечною кровю.

І нині, серед грюхоту великої світової бурі лунають до, нас ті щирі, з глибини душі вихоплені тони. Боріте ся — поборете! Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайте ся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хиліайте вниз прапора — бо на нім виписані золоті слова: „правда й воля“. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра божа. А перше всього:

Свою Україну любить,
Любить її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї господа молить.

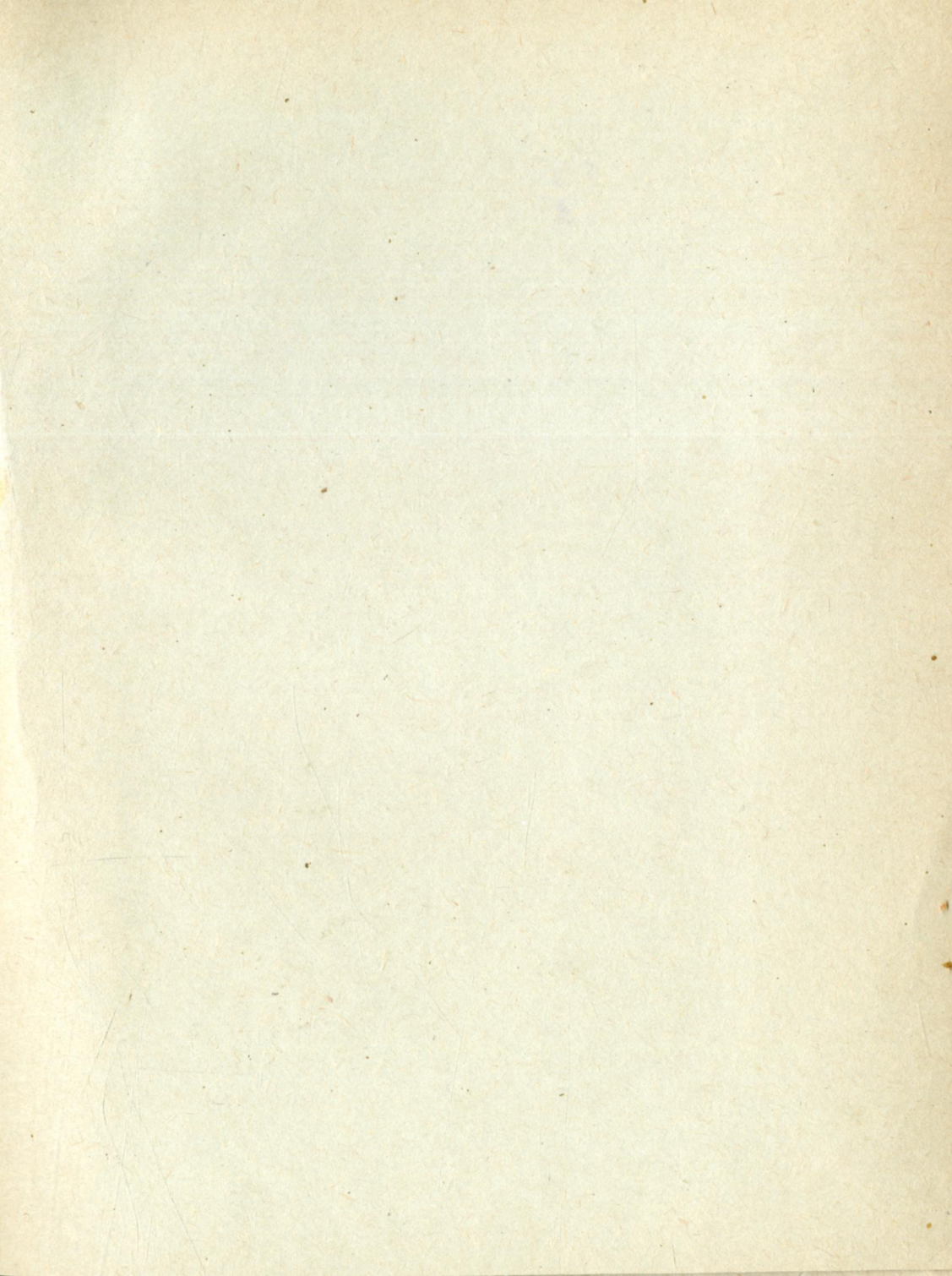

B-5016

040к
,

ПРОВЕРЕНО
№ 87

390394

B 5.016